

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie
Chełmskie Towarzystwo Naukowe

**Aktualne problemy społeczne
Ukrainy i Polski.
Nowoczesne tendencje w pracy socjalnej
i praktyce pedagogicznej**

Redakcja naukowa:

Halina Bejger
Oleg Lisovets
Svitłana Borysiuk

Chełm – 2025

Recenzenci:

dr hab. prof. **Mykola Krylowets**

Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola

dr hab. prof. **Tetiana Zacharina**

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki

dr hab. prof. **Piotr Magier**

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Nowoczesne tendencje w pracy socjalnej i praktyce pedagogicznej: monografia. Red. nauk.: H. Bejger, O. Lisovets, S. Borysiuk. Chełm: Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie; Chełmskie Towarzystwo Naukowe, 2025. 292 s.

Publikacja stanowi kontynuację serii monografii zbiorowych „Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski” w ramach międzynarodowej współpracy naukowej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola z Państwową Akademią Nauk Stosowanych w Chełmie. Niniejsza monografia porusza zagadnienia potrzeb ludności cywilnej w zakresie pracy socjalnej w warunkach trwającej inwazji Rosji na Ukrainę i tendencji w pracy socjalnej. Ważny przedmiot badań stanowi również dziecko i jego problemy we współczesnej rzeczywistości w obu naszych krajach oraz innowacje w systemie edukacji służące dobru dziecka i jego holistycznemu rozwojowi.

ISBN

978-83-974566-1-7

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ul. Pocztowa 54, Chełm 22-100, Polska

Spis treści

Wstęp	6
--------------------	----------

Część I

AKTUALNE TENDENCJE W PRACY SOCJALNEJ

Rozdział 1. Współczesne aspekty zarządzania jakością w świadczeniu usług społecznych

<i>Oleg Lisovets</i>	<i>10</i>
----------------------------	-----------

Rozdział 2. Systemowe rozwiązania w obszarze wsparcia osób z niepełnosprawnościami na przykładzie działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Chełmie

<i>Anna A. Szalast</i>	<i>31</i>
------------------------------	-----------

Rozdział 3. Międzysektorowe partnerstwo społeczne terytorialnego ośrodka pomocy społecznej i gminnych instytucji społecznych jako warunek wefeltywności świadczenia usług społecznych osobom starszym

<i>Antonina Kononchuk</i>	<i>41</i>
---------------------------------	-----------

Rozdział 4. Problem samotności w warunkach globalnych zmian współczesnego świata

<i>Nina Ostanina, Olena Kungurcewa, Maksym Maksymiec</i>	<i>56</i>
--	-----------

Część II

PRACA SOCJALNA W WARUNKACH WOJNY W UKRAINIE

Rozdział 1. Specyfika adaptacji społecznej kadry wojskowej w Ukrainie i badanie stany problemu

<i>Switlana Borysiuk, Aleksandra Ugrechelidze</i>	<i>64</i>
---	-----------

Rozdział 2. Praktyczne aspekty pracy socjalnej z osobami wewnątrznie przesiedlonymi

<i>Wiktor Demczyszyn</i>	<i>78</i>
--------------------------------	-----------

Rozdział 3. Konceptualne podejścia do reintegracji weteranów wojny rosyjsko-ukraińskiej: systematyzacja zmian i rekomendacje do stosowania

<i>Wiktoria Syczowa, Switlana Wakulenko</i>	<i>88</i>
---	-----------

Rozdział 4. Socjopedagogiczne wsparcie młodzieży zagrożonej w stanei wojennym

<i>Switlana Khlebyk</i>	<i>104</i>
-------------------------------	------------

Część III

DZIECI JAKO PRZEDMIOT BADAŃ SPOŁECZNO-PEDAGOGICZNYCH

Rozdział 1. Sieroctwo wojenne dzieci ukraińskich w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej (2022-2025) – wybrane zagadnienia

<i>Halina Bejger</i>	<i>117</i>
----------------------------	------------

<i>Rozdział 2. Zadania pedagoga na oddziałach psychiatrycznych dla dzieci i młodzieży: analiza funkcjonalna w perspektywie regulacyjnej</i> <i>Krzysztof Jarosław Niedziela</i>	133
<i>Rozdział 3. Placówka zdrowia i rekreacji dziecięcej jako środowisko rozwoju aktywności poznawczej młodzieży</i> <i>Sergij Wiszniewskij</i>	140
<i>Rozdział 4. Praca socjopedagogiczna z młodzieżą z wykorzystaniem zasobów mediów społecznościowych</i> <i>Ruslan Nowgorodskij</i>	149
<i>Rozdział 5. Kryteria, poziomy i wskaźniki kształtowania postaw wartościujących zdrowie wśród uczniów placówek oświaty pozaszkolnej</i> <i>Pey Yan</i>	165
<i>Rozdział 6. Rozwijanie myślenia analitycznego u dzieci na podstawie wyników wstępnych autorskiego projektu badawczego</i> <i>Elżbieta Miterka, Sylwia Maciuk</i>	179

Część IV

SPOŁECZNE WYZWANIA I TENDENCJE W ROZWOJU EDUKACJI

<i>Rozdział 1. Partnerstwo intelektualne i komunikacja biznesowa: rola edukacji uniwersyteckiej w ich rozwoju</i> <i>Larysa Chyżniak</i>	184
<i>Rozdział 2. Transformacyjne uwarunkowania kształcenia zawodowego nauczycieli przedmiotów przyrodniczych w Ukrainie (druga połowa XX wieku – początek XXI wieku)</i> <i>Olena Samojlenko</i>	194
<i>Rozdział 3. Kształtowanie osobowości w oparciu o etnopedagogikę rodzinną</i> <i>Halina Rusyn, Marija Olijar, Ruslana Romanyszyn</i>	204
<i>Rozdział 4. Przygotowanie przyszłych pedagogów do innowacyjnych działań edukacyjnych</i> <i>Marija Olijar, Halina Rusyn</i>	215
<i>Rozdział 5. Indywidualizacja procesów edukacyjnych w szkole – rozważania teoretyczne</i> <i>Iwona Oleksa, Augustyn Okoński</i>	229
<i>Rozdział 6. Ewolucja narzędzi wizualizacyjnych w nauczaniu matematyki</i> <i>Oleksandr Horoszko</i>	237

<i>Rozdział 7. Postępowanie diagnostyczne w działalności resocjalizacyjnej z uwzględnieniem potencjału edukacji muzycznej</i> <i>Anna Ozimek</i>	245
<i>Rozdział 8. Rozwijanie kompetencji językowych i komunikacyjnych uczniów na poziomie wczesnoszkolnym z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych</i> <i>Lucyna Sikorska</i>	258
<i>Rozdział 9. Stałość i wytrwałość jako elementy strukturalne wychowania do wartości</i> <i>Marek Ozimek</i>	264
Bibliografia	270
Informacja o Autorach	291

Wstęp

Aktualnym problemem społecznym w Europie jest wojna rosyjsko-ukraińska, która wywołała niepokój we wszystkich krajach Unii Europejskiej i spowodowała wzmożone zainteresowanie poszczególnych państw nie tylko pomocą Ukrainie, ale także zapewnieniem bezpieczeństwa swoim obywatelom. Sytuacja ta wpłynęła na zmiany w zakresie potrzeb społecznych ludności cywilnej Ukrainy oraz weteranów wojny, które stanowią nowe wyzwanie dla pomocy społecznej i pracy socjalnej. Specjalnej ochrony wymagają dzieci i młodzież, które są ofiarami terroru, pozbawiane są praw, tożsamości narodowej oraz deportowane i zmuszane do ciężkiej pracy w „obozach” na terenach Rosji i Białorusi.

Pomimo wielu utrudnień współpraca Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola w Ukrainie i Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie trwa nadal, a problemy społeczne i edukacyjne we współczesnych realiach obu krajów stanowią przedmiot badań naukowych.

Wyniki badań i analiz naukowych koncentrujące się wokół problematyki społecznej prezentujemy w kolejnej monografii *Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Nowoczesne tendencje w pracy socjalnej i praktyce pedagogicznej*, która składa się z czterech części.

Część pierwsza *Aktualne tendencje w pracy socjalnej* koncentruje się na dostosowywaniu nowych rozwiązań w pracy socjalnej do zmieniających się potrzeb ludności przy zachowaniu dbałości o jakość usług w jej zakresie. Rozszerza to zagadnienie rozdział pierwszy, w którym przedstawiono współczesne aspekty jakości usług socjalnych świadczonych przez system pomocy społecznej Ukrainy (rozd. 1. – O. Lisovets, *Współczesne aspekty zarządzania jakością w świadczeniu usług socjalnych*). Treść rozdziału drugiego stanowi odpowiedź polskiego systemu pomocy społecznej na potrzeby osób z niepełnosprawnościami w zakresie prowadzenia samodzielnego życia (rozd. 2 – A. A. Szalast, *Systemowe rozwiązania w obszarze wsparcia osób z niepełnosprawnościami na przykładzie działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Chełmie*). Problematykę międzysektorowego partnerstwa pomiędzy terytorialnym ośrodkiem usług socjalnych a gminą prezentuje kolejny rozdział zwracający uwagę na jakość tych usług i skuteczność pomocy zapewnianej seniorom będącym klientami systemu pomocy społecznej (rozd. 3. – A. Kononchuk, *Międzysektorowe partnerstwo społeczne terytorialnego ośrodka pomocy społecznej i gminnych instytucji społecznych jako warunek efektywności świadczenia usług socjalnych osobom starszym*). Rozważania w tej części zamyka rozdział poświęcony samotności człowieka w zglobalizowanym świecie, który stanowi podmiot oddziaływań pomocowych (rozd. 4 – N. Ostanina, O. Kungurcewa, M. Maksymiec, *Problem samotności w warunkach globalnych zmian współczesnego świata*).

Część druga prezentuje zakres pomocy socjalnej ukraińskim weteranom rosyjsko-ukraińskiej wojny, ich reintegracji (rozd. 3. – W. Syczowa, S. Wakulenko, *Konceptualne podejścia do reintegracji weteranów wojny rosyjsko-ukraińskiej: systematyzacja zmian i rekomendacje do stosowania*) oraz pomocy ludności cywilnej migrującej na bezpieczniejsze tereny Ukrainy (rozd. 2 – W. Demczyszyn, *Praktyczne aspekty pracy socjalnej z osobami wewnątrznie przesiedlonymi*) oraz formy wsparcia zapewniane młodzieży w warunkach

wojennych (rozdz. 4. – S. Khlebyk, *Socjopedagogiczne wsparcie młodzieży zagrożonej w stanie wojennym*). Autorki rozdziału pierwszego poruszają problem adaptacji społecznej żołnierzy po powrocie z wojny (rozdz. 1. – S. Borysiuk, A. Ugrehelidze, *Specyfika adaptacji społecznej kadry wojskowej w Ukrainie i badanie stanu problemu*).

W części trzeciej pojawia się problematyka dzieci jako przedmiotu badań socjopedagogicznych oraz ich potrzeb rozwojowych. W rozdziale pierwszym tej części przedstawiono sytuację dzieci ukraińskich w okresie trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej (rozdz. 1. – H. Bejger, *Sieroctwo wojenne dzieci ukraińskich w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej (2022-2025) – wybrane zagadnienia*). Kolejne rozdziały poruszają problem potrzeb dzieci z zaburzeniami psychiatrycznymi w Polsce (rozdz. 2. – K. J. Niedziela, *Zadania pedagoga w oddziałach psychiatrycznych dla dzieci i młodzieży: analiza funkcjonalna w perspektywie regulacyjnej*) i pomocy ze strony kadry pedagogicznej w zakresie kształtowania właściwego stosunku do własnego zdrowia i wypoczynku jako warunków prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży (rozdz. 3. – S. Wyshnievskij, *Placówka zdrowia i rekreacji dziecięcej jako środowisko rozwoju aktywności poznawczej młodzieży*; rozdz. 5. – Pey Yan, *Kryteria, poziomy i wskaźniki kształtowania postaw wartościujących zdrowie wśród uczniów placówek oświaty pozaszkolnej*). Treść pozostałych rozdziałów w tej części podejmuje problem stymulowania rozwoju dzieci i młodzieży z wykorzystaniem mediów społecznościowych (rozdz. 4. – R. Nowgorodskij, *Praca socjopedagogiczna w młodzieży z wykorzystaniem zasobów mediów społecznościowych*) i metody projektowej (rozdz. 6. – E. Miterka, S. Maciuk, *Rozwijanie myślenia analitycznego u dzieci na podstawie wyników wstępnych autorskiego projektu badawczego*).

Część czwarta obejmuje zagadnienia partnerstwa ośrodków uniwersyteckich ze światem biznesu (rozdz. 1. – L. Chyżniak, *Partnerstwo intelektualne i komunikacja biznesowa: rola edukacji uniwersyteckiej w ich rozwoju*); kształcenia kadr pedagogicznych w wyższych uczelniach Ukrainy (rozdz. 2. – O. Samojlenko, *Transformacyjne uwarunkowania kształcenia zawodowego nauczycieli przedmiotów przyrodniczych w Ukrainie (druga połowa XX wieku – początek XXI wieku)* z nastawieniem na innowacyjne podejście do ich przyszłej pracy (rozdz. 4. – M. Olijar, H. Rusyn, *Przygotowanie przyszłych pedagogów do innowacyjnych działań edukacyjnych*). Autorzy kolejnych rozdziałów poświęcili uwagę również metodom stymulującym rozwój osobowości dzieci i młodzieży – z wykorzystaniem założeń etnopedagogiki (rozdz. 3. – H. Rusyn, M. Olijar, R. Romanyszyn, *Kształtowanie osobowości w oparciu o etnopedagogikę rodzinną*), z uwzględnieniem zasady indywidualizacji w podejściu do uczniów i ich potrzeb (rozdz. 5. – I. Oleksa, A. Okoński, *Indywidualizacja procesów edukacyjnych w szkole – rozważania teoretyczne*), z zastosowaniem nowych narzędzi w dydaktyce (rozdz. 6. – O. Horoszko, *Ewolucja narzędzi wizualizacyjnych w nauczaniu matematyki*), z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych (rozdz. 8. – L. Sikorska, *Rozwijanie kompetencji językowych i komunikacyjnych uczniów na poziomie wczesnoszkolnym z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych*) oraz diagnozy psychopedagogicznej w procesie resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie (rozdz. 7. – A. Ozimek, *Postępowanie diagnostyczne w działalności resocjalizacyjnej z uwzględnieniem potencjału edukacji muzycznej*). Treść części czwartej zamyka rozdział poświęcony wciąż aktualnemu problemowi wychowania do wartości (rozdz. 9. – M. Ozimek, *Stołość i wytrwałość jako elementy strukturalne wychowania do wartości*).

Tempo zmian zachodzących we współczesnym świecie wymaga szybkiego reagowania na potrzeby zwłaszcza tych ludzi, którzy nie potrafią się odnaleźć

w zmieniającej się rzeczywistości, ale również dzieci, które z racji swojej niedojrzałości wymagają opieki i wsparcia osób dorosłych. Stanowi to poważne wyzwanie zarówno dla systemów pomocy społecznej w obu krajach, jak i systemów edukacji, a także ważny obszar badań w ramach różnych subdyscyplin pedagogicznych.

Wyrażamy nadzieję, że kolejna monografia przybliży Czytelnikom aktualne problemy społeczne ukazane z perspektywy przeżywanych na terenie Ukrainy działań wojennych, sytuacji ciągłego zagrożenia życia i zdrowia ludności oraz poszukiwania rozwiązań praktycznych proponowanych w obu krajach przez pedagogikę służących człowiekowi i jego holistycznemu rozwojowi.

Dziękujemy Autorom za ich wkład pracy włożony w powstanie tej monografii oraz Recenzentom za cenne uwagi i spostrzeżenia.

Halina Bejger
Oleg Lisovets
Switlana Borysiuk

Część I

AKTUALNE TENDENCJE W PRACY SOCJALNEJ

Rozdział 6

Ewolucja narzędzi wizualizacyjnych w nauczaniu matematyki

Oleksandr Horoszko

Еволюція інструментів візуалізації у викладанні математики

Олександр Горошко

Вступ

Освіта постійно перебуває в умовах трансформації та динамічних змін, що вимагає від педагогів пошук нових підходів до викладання та інтеграцію новітніх технологій. Одним із ключових завдань є пошук ефективних способів формування знань, які б відповідали особливостям сучасного покоління.

Візуалізація навчального матеріалу, зокрема у викладанні математики, набуває особливої ваги, оскільки сприяє розвитку аналітичного мислення, алгоритмічної культури та кращого розуміння складних абстрактних понять. Завдяки сучасним цифровим інструментам (від графічних калькуляторів до нейронних мереж), процес навчання стає більш доступним. Особливої актуальності проблема візуалізації набуває у підготовці майбутніх учителів математики, які мають не лише володіти традиційними методами викладання, а й ефективно інтегрувати новітні технології у свою педагогічну практику. Формування візуалізації як субкомпетентності в межах інформаційної компетентності стає важливою передумовою якісної математичної освіти у XXI столітті.

Еволюція інструментів, що використовуються у викладанні математики, охоплює тисячоліття — від стародавніх рахівниць і простих механічних пристроїв до сучасних цифрових середовищ і нейронних мереж, відображаючи глибокі зміни як у педагогічних підходах, так і в технологічних досягненнях людства. Людство здавна шукало засоби для обчислень і збереження числової інформації, які були тісно пов'язані з повсякденними потребами та рівнем розвитку цивілізації. Найдавніші свідчення використання чисел — це насічки на кістках і деревині, що застосовувалися для підрахунку предметів або відстеження часу. У багатьох культурах існували вузликові системи лічби для збереження числових даних, де вузлами на мотузках позначали числа, а їхнє розташування вказувало на порядок. Часто застосовували камінці, черепашки, зерна та інші предмети, що дозволяло виконувати прості обчислення та візуально уявляти математичні ідеї.

У Стародавньому Єгипті та Вавилоні математика вже мала практичний характер, зокрема її використовували для проведення розрахунків під час вимірювання земельних ділянок чи будівництва. Вавилоняни розробили складну шістдесяткову систему числення, що дотепер застосовується у вимірюванні часу та кутів. Ці та інші приклади свідчать, що пошук нових методів обчислень був важливим етапом у розвитку людства, закладаючи основу для подальшої еволюції математичних інструментів.

Пройдений шлях, не лише технічна трансформація, а й переосмислення ролі викладача, зміщення акцентів у навчанні, від обчислювальної механіки до інтерпретації, візуалізації та дослідницького підходу. Сучасний викладач і учень мислять інакше, ніж навіть 10–20 років тому, й завдання педагога полягає в тому, щоб ефективно використовувати нові інструменти, водночас зберігаючи та передаючи історичний досвід. Це дає змогу не лише усвідомити фундаментальні принципи, на яких ґрунтуються новітні технології, а й глибше зрозуміти їхній вплив на розвиток науки та педагогіки.

Перші кроки математичних інструментів

Історія математичних інструментів тісно пов'язана з потребами суспільства та рівнем розвитку технологій на кожному етапі цивілізаційного поступу. Кожне нове покоління інструментів не лише полегшувало обчислення, а й впливало на методику викладання, зміст навчання та організацію освітнього процесу.

У найдавніші часи основним інструментом для розуміння базової арифметики було тіло людини (пальці рук), що досі збереглись у терміні «пальцева система числення»⁴⁵². Цей метод допомагав пояснювати додавання й віднімання, даючи можливість візуально уявити числа. Згодом з'явилися рахівниці або абаки (лат. *abacus* — дошка) — лічильні дощечки з камінцями або намистинами⁴⁵³. Ці пристрої слугували не лише для обчислень, а й формували візуальне уявлення про числа, їхню кількість і порядок, дозволяючи перейти від усної форми арифметики до тактильної та візуальної. Завдяки своїй простоті та універсальності, рахівниці використовувалися для навчання базових обчислень, сприяючи розвитку логічного мислення та пам'яті, а також заклали основи розуміння позиційної системи числення. Одним із перших прикладів візуалізації математичних ідей є графіки руху небесних тіл, знайдені в стародавніх текстах. Як зазначає історик Функхаузер, ще в античності створювалися двовірні діаграми для відображення траєкторій планет⁴⁵⁴, що стало прообразом сучасних координатних систем. Ці ранні спроби візуалізації відображали прагнення людини представити числові та геометричні залежності у наочній формі.

Механічна ера

У XVII–XIX століттях розвиток механіки та інженерії сприяв створенню обчислювальних приладів, що заклали основи механізованого обчислення. Ці пристрої поєднували прикладну та дидактичну функції: дозволяли не лише виконувати обчислення, а й візуально спостерігати процес, формуючи логіку мислення та навички алгоритмізації. У XVII ст. Р. Декарт зробив значний внесок у візуалізацію, створивши систему координат і заклавши основи аналітичної геометрії⁴⁵⁵. Завдяки цій ідеї стало можливим відображати алгебраїчні залежності у вигляді графіків, що стало важливим кроком до подальшого використання візуальних моделей у математиці та створення механічних обчислювальних пристроїв.

⁴⁵² Лічба на пальцях — Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%87%D0%B1%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%8F%D1%85 (дата звернення: 12.03.2025 р.).

⁴⁵³ Інформація і МИ. Розкриваємо таємниці абака. URL: https://informaciaforall.blogspot.com/2015/12/blog-post_18.html (дата звернення: 12.03.2025 р.).

⁴⁵⁴ Friendly M. Handbook of Data Visualization. Springer, 2008.

⁴⁵⁵ Hatfield, Gary, "René Descartes", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta&Uri Nodelman (eds.)

Одним із ранніх прикладів є Антикітерський механізм (бл. 100 р. до н.е.), який вражав складністю зубчастих передач і слугував для прогнозування астрономічних подій⁴⁵⁶. Він вважається першою моделлю, що демонструє аналогову візуалізацію обчислень.

У XVI-XVII ст. Леонардо да Вінчі, а згодом Вільгельм Шиккард створили проекти лічильних машин, що реалізовували додавання й віднімання через рух коліщат. Винахід Блеза Паскаля — «Паскаліна», став першим масово визнаним механічним калькулятором, а машина Лейбніца додала функцію множення⁴⁵⁷, візуалізуючи обчислювальний процес через механіку. Ці ідеї знайшли своє втілення в арифмометрах XIX століття, що стали основою для навчання точних дисциплін. Рух чисел, фіксація розрядів і ручне обертання механізмів дозволяли «відчувати» математику фізично, що мало особливе значення для розвитку інтуїтивного математичного мислення.

У XVIII ст. були запропоновані нові графічні форми, зокрема, міліметровий папір, що значно полегшував побудову точних графіків функцій. Дж. Прістлі створює хронологічні діаграми (таймлайни), які візуально поєднували час і події. Ці інструменти сприяли розвитку візуального мислення й готували основу для подальшого вдосконалення освітніх технологій.

Згодом виникають електромеханічні пристрої — перші табулятори та релейні машини, які не лише автоматизували обчислення, а й надавали наочне уявлення про логіку програмування. Світлові індикатори, перфострічки, сигнальні лампи — усе це стало початком візуальної культури у сфері обчислень.

Електронна ера

Поява електронних обчислювальних машин (ЕОМ) у середині XX ст. знаменувала перехід від електромеханічних систем до швидкодіючих автоматизованих комплексів. Ці машини здійснювали мільйони операцій за секунди, і хоча первинно використовувалися переважно в наукових і військових цілях, поступово почали проникати і в освітнє середовище. У 1960–1970-х роках перші навчальні ЕОМ з'являються в університетах і технічних інститутах. На спеціалізованих кафедрах математики та прикладної інформатики студенти вивчали принципи програмування, математичного моделювання, чисельних методів, а також аналізували алгоритми за допомогою графічних терміналів. Зокрема, у Київському політехнічному інституті проводилися перші експерименти з використання ЕОМ у навчанні алгебри, математичного аналізу та геометрії. Використання ЕОМ у викладанні дозволило не лише проводити складні розрахунки, а й будувати математичні моделі, створювати таблиці, графіки, анімації, що стало новим етапом у розвитку візуалізації навчального матеріалу⁴⁵⁸. У цей же період технічний прогрес у галузі мікроелектроніки призвів до переходу від лампових до транзисторних комп'ютерів, що мали значно менші розміри, вищу продуктивність і надійність. Завдяки цьому стало можливим створення

⁴⁵⁶ Freeth, Tony & Bitsakis, Yanis & Moussas, Xenophon & Seiradakis, John & Tselikas, A. & Mangou, H. & Zafeiropoulou, M. & Hadland, R. & Bate, David & Ramsey, Andrew & Allen, Martin & Crawley, A. & Hockley, P. & Malzbender, Thomas & Gelb, Dan & Ambrisco, W. & Edmunds, Michael. (2006). Decoding the ancient Greek astronomical calculator known as the Antikythera Mechanism. *Nature*. 444. 587-91.

⁴⁵⁷ Maor, Eli & Ifrah, Georges. (2001). *The Universal History of Numbers: From Prehistory to the Invention of the Computer*. The American Mathematical Monthly.

⁴⁵⁸ ЕОМ «ПРОМІНЬ». Історія одного експоната / КПІ ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://kpi.ua/604-5>

комп'ютерів, придатних для освітніх цілей не лише у вищих навчальних закладах, а й у спеціалізованих класах шкіл і технікумів. Транзисторні комп'ютери вже підтримували режими графічного виводу, дозволяючи учням і викладачам працювати з математичними об'єктами, спостерігати зміну графіків, змінювати параметри функцій безпосередньо під час роботи.

Інформаційно-цифрова ера

У 1950–1970-х рр. Джон Тьюкі у своїх працях звернув увагу на важливість візуалізації даних для глибшого розуміння математичних закономірностей⁴⁵⁹. Його ідеї стали рушієм розвитку комп'ютерної графіки та програмних засобів візуалізації, які згодом увійшли в освітню практику. З середини 1970-х років почала стрімкий розвиток інтерактивна візуалізація. Поява нових методів, зокрема паралельних координат, дала можливість представляти багатовимірні дані в наочній формі, що суттєво розширило можливості для викладання складних математичних понять і аналізу взаємозв'язків між змінними.

На межі XX–XXI століть починається новий етап розвитку математичних інструментів, який дослідники визначають як інформаційно-цифрову еру. Її визначальними характеристиками стали інтеграція інформаційних технологій в освіту, поява мобільних пристроїв, розвиток хмарних сервісів, а також широке впровадження інтерактивного, візуально орієнтованого навчання. На цьому етапі у викладанні математики з'являються графічні калькулятори нового покоління (наприклад, TI-89, Casio fx-9860GII)⁴⁶⁰, які не тільки виконують обчислення, а й дозволяють будувати графіки, розв'язувати системи рівнянь, працювати з похідними та інтегралами у візуальному режимі. Їх використання стало не просто технічною підтримкою, а методичним засобом для пояснення складних математичних понять через наочність і динамічність. Водночас в освіті поширюються персональні ноутбуки, мультимедійні проектори, інтерактивні дошки, що відкрили можливості мультимедійної візуалізації — від простих графіків до відеоекспериментів і математичних анімацій. Такі інструменти стали невід'ємною частиною уроків не лише в старших класах, а й у середній та початковій школі.

Еволюція інструментів візуалізації у викладанні математики тісно пов'язана з технологічним розвитком людства. У табл. 1 представлено основні етапи цього розвитку, ключові інструменти та їхній вплив на організацію навчального процесу.

Таблиця 1

Етапи еволюції математичних інструментів

Етап розвитку	Період	Інструменти	Вплив
Стародавні часи	Тисячоліття до н.е.	Рахівниці, абаки	Базове розуміння арифметики та числових систем
Механічна ера	XVII–XIX ст.	Паскаліна, арифмометри	Візуалізація обчислень через механічні пристрої
Електронна ера	Сер. XX ст.	ЕОМ першого і другого поколінь (лампові й транзисторні)	Автоматизація обчислень і перші графічні моделі

⁴⁵⁹Friendly, M., & Wainer, H. (2021). A History of Data Visualization and Graphic Communication. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv31xf66n>.

⁴⁶⁰Waits, Bert & Demana, Franklin. (2001). Calculators in Mathematics Teaching and Learning: Past, Present, and Future. Part 2: Technology and the Mathematics Classroom.

Інформаційно-цифрова ера	Кін. XX – поч. XXI ст.	Графічні системи, математичні програмні засоби	Інтерактивність, мультимедійна візуалізація та динамічне моделювання
Сучасність	XXI ст.	Нейронні мережі, адаптивні платформи	Персоналізоване навчання, автоматична генерація контенту

Як видно з наведеної таблиці, розвиток інструментів візуалізації безпосередньо вплинув на трансформацію освітнього процесу. Освітній процес дедалі більше набуває мультимодального характеру, коли поєднання тексту, зображень, анімацій і симуляцій формує нову дидактичну реальність. Цей етап розвитку співвідноситься із четвертою промисловою революцією, яка ознаменувалася масовим впровадженням цифрових технологій, мобільних пристроїв та хмарних сервісів у повсякденне життя та навчання. У межах цього технологічного зрушення змінюються не лише інструменти, а й педагогічні підходи. Сучасна дидактика все частіше застосовує інтерактивні схеми, графіки, ментальні карти для візуалізації аксіом, теорем і означень. Наприклад, поняття ознак рівності трикутників або властивостей вертикальних кутів можуть бути представлені у вигляді наочних моделей, що сприяє глибшому розумінню і кращому засвоєнню математичних зв'язків. В умовах візуалізації учень чітко розуміє, які саме сторони та кути потрібно співставити для обґрунтування рівності трикутників.

Варто зазначити, що особливої ваги набуває поняття візуалізації як складової інформаційної компетентності, що стало предметом окремих наукових досліджень. Візуалізація розглядається не лише як допоміжний засіб, а як ключова складова навчального процесу, що сприяє формуванню аналітичного мислення, логічних структур, алгоритмічного підходу до розв'язання задач. У педагогічних університетах починають вводитися спеціальні курси, присвячені використанню цифрових технологій у математичній освіті. Майбутні вчителі математики починають вивчати цифрові інструменти моделювання, програмне забезпечення для побудови графіків і геометричних фігур, методику використання інтерактивних дошок і графічних додатків. Поступово навчання будується на основі візуального представлення знань, моделювання та дослідницьких підходів. Візуалізація перестає бути лише способом унаочнення — вона стає інструментом розуміння, методом навчання і новою професійною компетенцією педагога.

Використання програмних інструментів візуалізації суттєво покращує ефективність викладання математики, зокрема:

- Desmos – платформа для створення інтерактивних графіків. Вона дозволяє візуалізувати складні функції та досліджувати їхню поведінку в реальному часі.
- GeoGebra – інструмент який дозволяє будувати динамічні геометричні конструкції, досліджувати графіки функцій і навіть створювати інтерактивні анімації. Наприклад, учні можуть змінювати параметри параболи й одразу бачити, як це впливає на її форму.
- Maple – система комп'ютерної алгебри з потужним набором функцій для роботи з рівняннями, системами диференціальних рівнянь, інтегралами та іншими математичними виразами.

- MathCAD – середовище для виконання та документування інженерних та математичних обчислень, що дає змогу зручно представляти формули, генерувати графіки, інтерактивно змінювати параметри розрахунків і миттєво бачити результати.

- Mathematica – комплексний інструмент для символічних та чисельних обчислень, аналізу даних і візуалізації. Дозволяє створювати інтерактивні моделі, динамічні демонстрації математичних процесів.

- WolframAlpha – система для обчислень і візуалізації, що надає покрокові розв’язання задач і графіки для широкого спектру математичних виразів.

Крім того, в освітньому процесі використовуються такі інструменти, як Microsoft MathSolver, Photomath, CabriGeometry, Grapher, інтерактивні середовища KhanAcademy, Mathigon, додатки на платформі Moodle та інші. Ці інструменти сприяють глибшому розумінню абстрактних понять, стимулюють дослідницький підхід до навчання та дозволяють експериментувати з математичними об’єктами наглядно.

Цифрові навчальні середовища

Паралельно з розвитком апаратної бази відбулося стрімке зростання розробки програмного забезпечення, орієнтованого на підготовку майбутніх вчителів математики. Універсальні та спеціалізовані мобільні додатки, значно розширили можливості у створенні й аналізі візуального навчального контенту. Завдяки різноманітним застосункам користувачі можуть миттєво будувати графіки функцій, досліджувати їхню поведінку, розв’язувати рівняння візуально, проводити динамічні геометричні побудови, моделювати прикладні задачі. Ефективність обчислень значно зросла, складні математичні задачі, які раніше розв’язувалися протягом кількох днів, тепер вирішуються за лічені хвилини.

Особливістю нового програмного забезпечення стала інтерактивність і мультиплатформність. Більшість додатків працюють на різних мобільних пристроях, смартфонах, планшетах, ноутбуках, інтерактивних дошках, навіть на сучасних телевізорах, що робить їх використання можливим не лише в комп’ютерних класах, а й безпосередньо на уроці, вдома або під час дистанційного навчання.

Студенти педагогічних спеціальностей вивчають не лише функціонал програмного забезпечення, а й особливості інтеграції цифрових інструментів у структуру сучасного уроку. У навчальні плани включаються дисципліни, пов’язані з цифровою дидактикою, розробкою інтерактивних завдань, а також моделюванням навчальних ситуацій із використанням мобільних застосунків.

В процесі розвитку новітніх технологій формується нова освітня реальність — цифрові навчальні середовища, що поєднують у собі контент, інструменти, канали зворотного зв’язку та можливості персоналізації. Вони стали невід’ємною частиною викладання, в тому числі й викладання математики, особливо в умовах дистанційного навчання та гібридній формі освіти. Одним із елементів сучасного освітнього середовища є платформи управління навчанням (LMS), такі як Google Classroom і Moodle, а також інструменти для відеоконференцій і співпраці, наприклад Microsoft Teams і Zoom. Вони забезпечують інтеграцію візуального навчального контенту, відеоуроків, презентацій, графіків, симуляцій та електронних зошитів. Усі ці елементи сприяють формуванню візуально-орієнтованого навчального простору, у якому учень активно взаємодіє з математичним матеріалом. Особливого значення набуває візуалізація як субкомпетентність інформаційної компетентності – здатність

представляти, інтерпретувати та створювати навчальний контент візуальними засобами⁴⁶¹. Це дозволяє не лише спростити сприйняття математичних понять, а й формувати глибше розуміння взаємозв'язків, закономірностей і процесів у навчанні.

Паралельно з LMS, месенджери та соціальні мережі (Discord, Facebook Messenger, Microsoft Teams, Signal, Slack, Viber, WhatsApp тощо) стали інструментами неформального, але активного освітнього середовища, де викладачі поширюють відеоінструкції, інтерактивні задачі, а також візуальні підказки (інфографіку, меми, анімовані пояснення, розклад, домашнє завдання). Така форма комунікації стимулює емоційне залучення учнів та формує візуальну культуру сприйняття навчального матеріалу. Сьогодні дедалі більшого поширення набувають адаптивні та інтелектуальні освітні середовища, що аналізують дії учня і пропонують візуальні моделі для повторного вивчення складних понять. Інструменти на основі штучного інтелекту пропонують індивідуалізовані візуальні пояснення у формі коротких відео, графіків, кроків розв'язання. Цифрові освітні простори надають можливість спільного навчання, де група студентів може одночасно працювати над завданням. Цифрові середовища поступово переходять до нового рівня розвитку — використання нейронних мереж, здатних самостійно навчатися, генерувати візуальні пояснення й адаптуватися до стилю навчання учнів. Водночас варто зазначити, що навіть у цифрову еру, візуалізація математичних знань розвивається і через ігрові, нестандартні та креативні форми роботи. Показовим прикладом є досвід факультету освіти Університету Барселони, де в курсі рекреаційної математики активно використовуються математичні головоломки, танграми, магічні квадрати й інші завдання для розвитку просторової уяви, логічного мислення та креативності майбутніх учителів⁴⁶².

Нейронні мережі

На сучасному етапі цифрової трансформації, важливу роль почали відігравати нейронні мережі. Ці системи, здатні до навчання, класифікації, прогнозування й генерації, вже активно впроваджуються в освітню сферу. У контексті викладання математики вони відкривають нові виміри індивідуалізації і візуалізації навчання.

Історично концепція нейронних мереж бере початок із праць Воррена Мак-Каллока та Волтера Піттса (1943), які запропонували модель штучного нейрона як базову одиницю обчислень⁴⁶³. Нейронну мережу можна представити як сукупність взаємопов'язаних обчислювальних елементів, які обробляють інформацію за принципом вагових коефіцієнтів. Нейрони з'єднані у шари – приховані, вхідні та вихідні, а вагові коефіцієнти дозволяють системі адаптуватися до певних закономірностей. Подальший розвиток був пов'язаний із працями Френка Розенблатта, який у 1958 році запропонував перцептрон, першу навчальну модель нейронної мережі⁴⁶⁴. Значний

⁴⁶¹ Лосева Н., Горошко О. Педагогічна діяльність викладачів університетів у контексті формування та оцінювання візуальної субкомпетентності майбутніх учителів математики. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2025. № 1. С. 178–187.

⁴⁶² Лосева Н. М., Кодіна Паскуаль Р. Рекреаційна математика у підготовці вчителя початкової школи: досвід факультету освіти університету Барселони. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2022, № 3. С. 93–100.

⁴⁶³ McCulloch, Warren S.; Pitts, Walter. A logical calculus of the ideas immanent innervous activity. *The bulletin of mathematical biophysics*. 1943, 5. С. 115–133.

⁴⁶⁴ ROSENBLATT, Frank. The perceptron: a probabilistic model for information storage and organization in the brain. *Psychological review*, 1958, 65.6: 386.

прорив відбувся у 1980-х роках завдяки розробці алгоритму зворотного поширення помилки, що дозволило здійснювати навчання на великих наборах даних. Сьогодні нейронні мережі формують основу інтелектуальних освітніх систем, інтегруючись у різноманітні інструменти для навчання.

На практиці нейронні мережі вже інтегровані в низку освітніх інструментів, сприяючи удосконаленню навчального процесу. Зокрема:

- Адаптивні навчальні платформи використовуються для аналізу прогресу учнів і динамічного налаштування навчального матеріалу відповідно до їхніх індивідуальних потреб.

- Системи автоматичної оцінки застосовуються для перевірки робіт учнів, включаючи розв'язання математичних задач, що значно підвищує оперативність і об'єктивність оцінювання.

- Інтерактивні навчальні додатки роблять процес вивчення математики більш цікавим і залучаючим, пропонуючи динамічний візуальний супровід навчального контенту.

- Системи персоналізованого навчання забезпечують побудову індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням рівня знань, стилю навчання й темпу учня.

- Віртуальні тьютори на базі нейронних мереж надають індивідуальну допомогу та підтримку у процесі навчання, адаптуючись до потреб кожного учня.

Таким чином, нейронні мережі значно розширюють можливості персоналізації навчального процесу, створюючи умови для гнучкої взаємодії з навчальним матеріалом і побудови індивідуальних стратегій засвоєння знань.

Важливо зазначити, що використання нейронних мереж в освіті наразі перебуває на етапі активного розвитку. Очікується, що їх потенціал у майбутньому лише посилюватиметься, сприяючи цифровій еволюції освіти, зокрема в аспекті візуалізації математичних знань.

Висновки

Еволюція інструментів візуалізації у викладанні математики охоплює довгий шлях, від рахівниць до сучасних нейронних мереж, відображаючи зміни в підходах до навчання та розуміння математики. Кожен етап розвитку супроводжувався не лише вдосконаленням технічних засобів, а й трансформацією педагогічних методик. Візуалізація математичних понять із допомогою сучасних цифрових інструментів стала не просто допоміжним елементом викладання, а чинником формування аналітичного мислення та розвитку алгоритмічної культури. Сьогодні візуалізація виростає в окрему субкомпетентність в межах інформаційної компетентності, яка є важливою складовою підготовки майбутніх учителів математики. Завдяки розвитку адаптивних платформ, інтерактивних додатків та інтелектуальних систем відкриваються нові можливості для індивідуалізації навчального процесу, створення персоналізованих візуальних пояснень і розробки нових методичних підходів. Сучасний учитель математики має володіти не лише фаховими знаннями, а й компетентностями у сфері цифрової візуалізації, розумінням принципів роботи інтелектуальних систем, здатністю інтегрувати новітні технології у навчальний процес. Саме така інтеграція забезпечить ефективність математичної освіти в умовах динамічних змін цифрової епохи.

Bibliografia

Do rozdziałów w języku polskim

1. Anyszko, R., & Kott, T., *Wychowanie dzieci w zakładzie leczniczym*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1988.
2. Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Wyd. Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa 2011.
3. Bednarkowa W., *Rozwój językowych kompetencji dzieci w świetle kompetencji pedagogów*, [w:] *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka: wybrane aspekty*, red. M. Cywińska, UAM, Poznań 2016, s. 47.
4. Betancourt T., Agnew-Blais J., Gilman S., Williams D., Ellis B., *Past horrors, present struggles: the role of sigma In the association between war experiences and psychosocial adjustment among former child soldiers In Sierra Leone*, „Social Science & Medicine” 2010, nr 70(1), s. 17-26.
5. Betancourt T., Khan K., *The mental health of children affected by armed conflict: protective processes and pathways to resilience*, „International Review of Psychiatry” 2008, nr 20 (3), s. 317-328.
6. Białek K. i in., *Raport z badania. Szkoła samodzielnego myślenia*, IBE, Warszawa 2013.
7. Bloom B., Englehart M., Furst E., Hill W, Krathwohl D., *Taxonomy of educational Objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*, Longmans, Green, New York, Toronto 1956.
8. Bogdanowicz E., *Rytmika Emila Jaques-Dalcroze’a w edukacji i terapii dzieci z symptomami nadpobudliwości psychoruchowej*, Wyd. UŚ, Katowice 2015.
9. Bugajska – Jaszczołt B., M. Czajkowska, M., *Kompetencje matematyczne przyszłych nauczycieli klas początkowych (w świetle wyników badań)*, w: J. Szempruch, E. Zyzik, M. Parlak (red.), *Nauczyciel i uczeń w przestrzeni edukacyjnej*. Kraków, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2011.
10. Cervera J. A., *Zagrożenia cywilizacji XX wieku. Relacje między kulturą, religią i polityką*, Wyd. „Nortom”, Wrocław 1999.
11. Czajkowska M., *Umiejętności matematyczne przyszłych polskich nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej w świetle wyników badania TEDS*, „Problemy wczesnej edukacji” 2012, nr 1 (16).
12. Czajkowska M., *Pomiar kompetencji nauczycieli matematyki*, „Edukacja” 2013, nr 1.
13. Czajkowska M., Bugajska-Jaszczołt B., *Jak nauczyciele i uczniowie rozwiązują zadania matematyczne, czyli o poprawnych i niepoprawnych rozumowaniach*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2016, t. 2, nr 33, s. 193–203.
14. Czajkowska M., Grochowalska M., Orzechowska M., *Potrzeby nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej i nauczycieli matematyki w zakresie rozwoju zawodowego*, IBE, Warszawa 2015.
15. Dąbrowski M., *Pozwólmy dzieciom myśleć. O umiejętnościach matematycznych polskich trzecioklasistów*, CKE, Warszawa 2007.

16. Dąbrowski M., *(Za) trudne, bo trzeba myśleć? O efektach nauczania matematyki na I etapie kształcenia*, IBE, Warszawa 2013.
17. Dudzikowa M., Czerepaniak-Walczak M. (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie. Tom 1*, Gdańsk 2007.
18. Falkowski A., Maruszewski T., Nęcka E. (2024). Myślenie, rozumowanie i rozwiązywanie problemów, [w:] J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 1*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2024.
19. Galarowicz J., *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1992.
20. Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Wyd. UMCS, Lublin 2003, s. 36.
21. Grewiński M., Lizut J., *Pomoc społeczna jako realizator efektywnych usług socjalnych*, ROPS, Toruń 2012.
22. Grzegorzewska, M., *Pedagogika specjalna: zarys podstawowych zagadnień*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957.
23. Grzegorzewska, M., *Listy do młodego nauczyciela*, PZWS, Warszawa 1961.
24. Henry M., *Etyka i kryzys współczesnej kultury*, w: Gielarowski A., Grzywacz R. (red.), *Michel Henry, fenomenolog życia*, Wyd. „Ignatianum”, Kraków 2010.
25. Hidayat, R., Nugroho, I., Zainuddin, Z., Ingai, T. A., *A systematic review of analytical thinking skills in STEM education settings*, „Information and Learning Science” 2024, nr 125(7-8).
26. Hołyst B., *Przeciwko życiu. Determinanty społeczne i kulturowe*, t. 2., PWN, Warszawa 2018, s. 36.
27. Jones D.M., Bremer S.A., Singer J.D., *Militarized interstate disputes 1816-1992: Rationale, coding rules and empirical patterns*, „Conflict Management and Peace Science” 1996, nr 15(2), s. 168-169.
28. Junko J., *Z Ukrainy porwano setki tysięcy dzieci. Co się teraz z nimi dzieje?* „Gazeta Prawna” 17.03.2023.
29. Kacperczyk A., *Wsparcie społeczne w instytucjach opieki paliatywnej i hospicyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
30. Kalinowska A., *Matematyczne kompetencje przyszłych nauczycieli wczesnej edukacji jako potencjalne źródło realizowanej przez nich metodyki. Perspektywa konstruktywistyczna*, „Forum Oświatowe” 2018, t. 30, nr 2.
31. Kawula S., *Wsparcie społeczne – kluczowy wymiar pedagogiki społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 1.
32. Kisiel M., Kołodziejwski M., *Miejsce muzyki w resocjalizacji twórczej w pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie*, w: *Ars Inter Culturas*, Vol. 8 (2019).
33. Klus-Stańska D., Kalinowska A., *Rozwijanie myślenia matematycznego młodszych uczniów*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
34. Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010.
35. Konopczyński M., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Wyd. „Impuls”, Kraków 2015.
36. Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku*, Wydawnictwo M., Warszawa 1929.
37. Krzyżak-Szymańska E., Szymański A., *Pokolenie „Digital Natives” wyzwaniem dla współczesnej edukacji*, [w:] *W kierunku edukacji przyszłości*, red. E. Krzyżak-

- Szymańska, A. Musiołek, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 2015, s. 23.
38. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 2001.
 39. Lemkin R., *Genocide as a crime under international law*, „American Journal of International Law” 1947, nr 41(1).
 40. Liljedahl P., *Budowanie myślących klas na lekcjach matematyki*, Fundacja Dobrej Edukacji, Warszawa 2023.
 41. Łobocki M., *Wybrane problemy wychowania nadal aktualne*, Wyd. UMCS, Lublin 2004.
 42. Maryniarczyk A., *Metafizyka. Podręcznik dla studentów*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
 43. Miłek K., Marmurowicz H., *Kształtowanie kompetencji językowych dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, „Kultura i Wychowanie” 2023, nr 1(23), s. 47.
 44. Milerski B., Śliwierski B., *PWN Leksykon. Pedagogika*, PWN, Warszawa 2000.
 45. Mudrecka I., *Z zagadnień pedagogiki resocjalizacyjnej*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.
 46. Nagórny J., *Świat przełomu tysiącleci – wyzwania wychowawcze*, w: Jeżyna K. (red.), *Ks. Janusz Nagórny. Wychowanie do wartości*, Wyd. KUL, Lublin 2012.
 47. Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
 48. Okoń W., *Słownik pedagogiczny. Wydanie trzecie*, PWN, Warszawa 1984.
 49. Pilch T., *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
 50. Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wyd. Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
 51. Pospiszyl I., Konopczyński M., *Resocjalizacja, w stronę środowiska otwartego*, Wyd. „Pedagogium” Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Warszawa 2007.
 52. Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
 53. Pytka L., *Diagnostyka w wychowaniu resocjalizującym*, w: Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wyd. Fundacja „Innowacja” Warszawa 1993.
 54. Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa 2000.
 55. Radzewicz-Winnicki A., *Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
 56. Sarzała D., *Rodzina osoby przebywającej w izolacji więziennej jako środowisko wsparcia społecznego*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2016.
 57. Śliwierski B. (red.), *Edukacja alternatywna – dylematy teorii i praktyki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1992.
 58. Stark L., *Cleansing the wounds of war: an examination of traditional healing, psychosocial health and reintegration in Sierra Leone*, „Intervention: International

- Journal of Mental Health, Psychosocial Work&Connselling in Areas of Armed Conflict” 2006, nr 4(3), s. 206-218.
59. Synowiec H., *Kultura języka nauczycieli w sytuacji lekcyjnej*, [w:] *Dyskurs edukacyjny*, red. T. Rittel, Kraków 1996, s. 203.
 60. Szczęsny W. W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
 61. Szostek A., *Pogadanki z etyki*, Wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela”, Częstochowa 1998.
 62. Szumna D., Kalandyk M., *Kompetencje językowe przyszłych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej (na przykładzie prac dyplomowych)*, „Edukacja – Technika, Informatyka” 2017, nr 1/19, s. 96.
 63. Theiss W., *Sieroctwo wojenne – problemy i badania*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1990, nr 3.
 64. Theiss W., *Sieroctwo wojenne polskich dzieci (1939-1945). Zarys problematyki*, „Przegląd Pedagogiczny” 2021, nr 1 (21).
 65. Theiss W., Sieroctwo wojenne, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. V, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.
 66. Theiss W., Tenże, *Kindheit im Zweiten Weltkrieg. Übersicht über die polnischen Forschungen aus dem Jahren 1945-2005*, w: K. Ruchniewicz, J. Zinneker (red.) *Zwischen Zwangsarbeit, Holocaust Und Vertreibung. Polnische. Jüdische Und deutsche Kinderheiten im besetzten Polen*, München 2007.
 67. Tymińska A., *Dzieci z pieczy zastępczej oraz małoletni bez opieki z Ukrainy. Ocena ex-post regulacji i praktyki stosowania specustawy ukraińskiej*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2022.
 68. Urban B., Stanik J. M., *Resocjalizacja*, t. I i II, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
 69. Wawer M., *Edukacyjne gry symulacyjne w rozwoju kompetencji pracowników*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2013, nr 4 (2), s. 210.
 70. Wawro F. W. (red.), *Pedagog wobec wyzwań współczesności*, Wyd. KUL, Lublin 2010.
 71. Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza tom II część 1*, Lublin 1995.
 72. Zasada-Chorab A., *Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Ośrodek Kształcenia Służb Publicznych i Socjalnych Centrum AV, Częstochowa 2004.

Akty prawne i akty normatywne wewnętrzne:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
2. Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r.; Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171, załącznik.
3. Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., art. 6; Dz. U. 1991, nr 120 poz. 526.
4. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.; Dz. U. 1952, nr 2 poz. 9.

5. odstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych (I etap edukacyjny).
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania kształcenia, wychowania i opieki w szkołach i oddziałach zorganizowanych w podmiotach leczniczych i jednostkach pomocy społecznej (Dz.U. 2017 poz. 1575).
7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. (Dz.U. 2017 poz. 1575).
8. Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej; Dz. U. 2011 nr 149 poz. 887; Dz. U. 2025 poz. 49.
9. Ustawa z 12.03.2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na jej terenach, art. 25; Dz. U. 2022 poz. 583z późn. zm.
10. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2024, poz. 1283, t.j.
11. Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. 2020 poz. 685 z późn. zm.).
12. Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”, Dz. U. 2024, poz. 1829, t.j.
13. Ustawa z dnia 9 lipca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej Dz. U. 2025, poz. 49, t.j.
14. Zarządzenie Nr 30/2024 Dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Chełmie z dnia 26 lipca 2024 roku w sprawie ustalenia Regulaminu Organizacyjnego Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Chełmie

Netografia:

1. *Badanie „Ukraińskie dziecko w polskiej szkole: nadzieje i obawy”*, „Biuletyn Ukraińskiego Domu” 2024, nr 4 (lipiec-sierpień); ukrainskidom.pl/wp-content/uploads/2024/09/2024-lipiec-sierpień-biuletyn-4.pdf [dostęp: 2.05.2025].
2. childrenofwar.gov.ua/en/ [dostęp: 23.03.2025] – platforma stworzona przez Ministerstwo Reintegracji i Narodowe Biuro Informacyjne na zlecenie Biura Prezydenta Ukrainy, koordynowana przez Darię Herasymczuk – ukraińską Rzecznikę praw dziecka i doradcę Prezydenta Ukrainy do spraw Praw Dzieci i Rehabilitacji.
3. Dajemy Dzieciom Siłę; https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/e/8/9/5e8940d252b5fdcadd95e8a2d5a2daea07b11e29/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Ukraina.pdf [dostęp: 1.05.2025].
4. Dązbłaż B., *Nie będzie dodatkowego wsparcia dla opiekunów tymczasowych dzieci z Ukrainy*; www.prawo.pl/samorzad/wsparcie-dla-opiekunow-tymczasowych-dzieci-z-ukrainy.516964.html [dostęp: 26.08.2022].
5. Dz. U. 2017 poz. 59 Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.
6. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa, dnia 5 września 2023 r. Poz. 1798.

7. *Fundacja dajemy Dzieciom Siłę i UNICEF razem wspierają dzieci z Ukrainy przebywające w Polsce*; fdds.pl/o-fundacji/co-nowego-w-fundacji/fundacja-dajemy-dzieciom-sile-i-unicef-razem-wspieraja-ukrainskie-dzieci-w-polsce.html [dostęp: 6.05.2025].
8. *Fundacja Happy Kids przygotowuje bezpieczne miejsca na Ukrainie dla dzieci uciekających przed wojną*; nowy-marketing.pl/fundacja-happy-kids-przygotowuje-bezpieczne-miejsca-na-ukrainie-dla-dzieci [dostęp: 2.05.2025].
9. <https://www.gov.pl/web/rodzina/polskie-i-ukrainskie-ministerstwa-podpisaly-deklaracje-w-sprawie-ochrony-dzieci> [dostęp: 1.05.2025].
10. „Inicjatywa wolontariacka” na Krymie. Rosja zmusza ukraińskie dzieci do pracy, „Busines Insider Polska” 15.02.2025; <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/inicjatywa-wolontariacka-na-krymie-rosja-zmusza-ukrainskie-dzieci-do-pracy/rnr076f> [dostęp: 29.03.2025].
11. Jak wspieramy dzieci i ich opiekunów z Ukrainy; <https://fdds.pl/o-fundacji/co-nowego-w-fundacji/pomagamy-dzieciom-i-ich-opiekunom-z-ukrainy.html> [dostęp: 6.05.2025].
12. Junko J., *Okrutny los ukraińskich dzieci. Są zabijane, porywane i szkolone do walk z Ukraińcami*, Polska Agencja Prasowa (aktualizacja: 26.10.2023); pap.pl/aktualności/okrutny-los-ukrainskich-dzieci-sa-zabijane- [dostęp: 30.03.2025].
13. Krawczak A., *Sytuacja dzieci ukraińskich w Polsce. Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja
14. Obwieszczenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 25 lipca 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. Załącznik do obwieszczenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 25 lipca 2023 r. (Dz. U. Poz. 1798).
15. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. Na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 5 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2023 r. poz. 900, 1672 i 1718).
16. Tekst Konwencji ONZ o Prawach osób niepełnosprawnych dostępny: <https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> [dostęp: 28.03.2025 r.].
17. Trzy lata inwazji Rosji na Ukrainę. Rośnie liczba sierot wśród ukraińskich dzieci; <https://lublin.tvp.pl/85199820/trzy-lata-inwazji-rosji-na-ukraine-rosnie-liczba-sierot-wsrod-ukrainskich-dzieci> [dostęp: 20.02.2025].
18. unicef.pl/chce-pomoc/nasze-akcje/pomoc-dla-ukrainy [dostęp: 30.03.2025].
19. Ustawa o systemie oświaty – System Informacji Prawnej LEX: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/system-oswiaty-16794386/art-44-c>
20. Verkhovetska A., *Skutki wprowadzenia obowiązku szkolnego dla dzieci ukraińskich w Polsce*; pl.naszwybir.pl/skutki-wprowadzenia-obowiazku-szkolnego-dla-dzieci-ukrainskich-w-polsce/ [dostęp: 2.05.2025].

21. *Wojenne sieroty. Co czeka dzieci z Ukrainy?* „Tygodnik Powszechny” 4.04.2022; tygodnikpowszechny.pl/wojenne-sieroty-co-czeka-dzieci-z-ukrainy [dostęp: 23.03.2025].
22. www.siepomaga.pl/sos=dla-dzieci-ukrainy [dostęp: 6.05.2025].

Do rozdziałów w języku ukraińskim:

1. Абрамов Є. В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. №2 (22). С. 259–265.
2. Александров Д. О., Охріменко І. М., Сербин Р. А. Психологічні чинники схильності дітей учасників бойових дій до постстресових психотравматичних переживань. *Наука і освіта*. 2017. № 9. С.16–25.
3. Асланов Г. А. Тенденції щодо збереження і зміцнення здоров'я особистості у сучасному соціумі. *Молодь і ринок*. 2016. № 4 (135). С. 144–149.
4. Бабюк Т. Й. Характеристика компонентів ціннісного ставлення до здоров'я як інтегрального показника сформованості здорового способу життя дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2015. Вип. 8. С. 69–75.
5. Базарний С. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 32. С. 152-157.
6. Бартків О. С., Дурманенко Є. А., Грановський В. Г. Діяльність соціального педагога в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 298 с.
7. Бартків О. Готовність педагога до інноваційної професійної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 52-58.
8. Безпалько О. В., Зверєва І. Д., Веретенко Т. Г. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014, 312 с.
9. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 1/2 (29-30). С. 30–38.
10. Бессараба О. Ю. Соціально-психологічна корекція дезадаптованості ветеранів АТО/ООС. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 29. С. 141–146.
11. Беляєв С. Б. Педагогічні умови формування пізнавальної активності учнів 7-9 класів на уроках природничо-математичного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09; Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. Харків, 2005. 22с.
12. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2003. 440 с.
13. Божок О. І. Соціальне-партнерство як форма перетворення адміністративної субкультури. *Публічне управління та адміністрування*. 2015. № 1. С. 33–41.

14. Борисова Ю. В. Методологічні та практичні аспекти вдосконалення моніторингу і оцінки якості надання соціальних послуг в громадах. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. С. 111–116.
15. Бородієнко О., Ничкало Н., Малихіна Я., Кузь О., Коротков Д. Публічно-приватне партнерство в освіті як передумова зростання регіональних ринків праці: аналіз зарубіжного досвіду. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. №1(36). С. 408–420.
16. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.05 / Терноп. нац. пед. ун-т ім.і В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 42 с.
17. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2015. № 128. С. 29–32.
18. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
19. Вакуленко В. М. Види інновацій в освіті та їх класифікація. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. Вип.4.
20. Васильєва Г. В., Колеснік Н. В. Емоційні та поведінкові порушення внаслідок ПТСР. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 65–69.
21. Вікторова Л. Інноваційні технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. № 3. С. 88–96.
22. Вознюк О., Дубасенюк О. Перспективні напрямки підготовки майбутніх вчителів до інноваційної педагогічної діяльності. *Нові технології навчання: збірник наукових праць / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. 2020. Вип. 93. 184 с. С. 50-57.
23. Все про соціальну роботу: навч. енциклопед. словник-довідник / за ред. В. М. Пічі; вид. 2-ге, випр., переробл. та допов. Львів: «Новий Світ-2000», 2013. 616 с.
24. Говоруха Ж. А. Теоретичні підходи до визначення поняття «інновація». *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2010. № 35. С. 43-46.
25. Голота Б. М. Соціокультурні виміри буття особистості: самотність. *Вісник Харківського державного університету*. 2008. № 445. С. 45–51.
26. Гончарова О. Структура інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови. *Молодий вчений*. 2014. № 1(04). С. 89–92.
27. Горбунова В. В., Карачевський А. Б., Климчук В. О., Нетлюх Г. С., Романчук О. І. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО: посіб. для ведучих груп. Львів: Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 96 с.
28. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер. Філософські науки*. 2018. Вип. 1 (84). С. 15-19.

29. Горемікіна Ю. В. Моніторинг і оцінювання якості та ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. *Demography and Social Economy*. 2016. № 3 (28). С. 122–132.
30. Гоць А. Бізнес у дзеркалі соціологічного теоретизування. *Грані*. 2021. Т. 24. № 3. С. 16–24.
31. Гринюк С. П., Зайцева І. В. Міжнародне співробітництво закладів вищої освіти як складник інтеграції України в Європейський простір вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Спецвипуск. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. С. 50–56.
32. Грицик Л. А. Соціально-психологічний супровід дітей учасників АТО в умовах загальноосвітнього закладу: метод. посіб. Вінниця: ММК, 2016. 46 с.
33. Гульбс О., Кобець О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. №3(47), С. 12–15.
34. Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні / Метод. кер-во: О. Уварова, М. Ясеновська. Харків, 2020.
35. Данько Ю. А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2012. С. 179–184.
36. Дембровська Г. М. Розвиток позашкільних закладів спортивного профілю в Україні (50–70 рр. ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Херсонський державний університет. Херсон, 2017. 190 с.
37. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 320 с.
38. Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. 404 с.
39. Дідик Н. Ф. Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2018. № 1. С. 41–57.
40. Дорошко І. І., Малихіна О. Є., Абаньшина С. Є. Вивчення структурних компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. №3. С. 103–108.
41. Дубровіна І. В. Пізнавальна активність як стан готовності учнів до пізнавальної діяльності. *Народна освіта*. 2011. № 3.
42. Євдокимова О. О., Алексеєнко Н. В. Інноваційна компетентність як професійна важлива риса сучасного фахівця. *Право і безпека*. 2017. № 2. С. 146–152.
43. Єгорицева С., Лахижа М. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. *Розвиток міста*. 2024. № 2 (02). С. 55–62.
44. Єжова О. О. Критеріальний підхід до оцінки рівня сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учнівської молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. № 2 (14). С. 311–322.

45. Єльнікова С. Л. Професійна підготовка вчителя у контексті глобалізації: концептуальні підходи. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2020. № 1. С. 48-55.
46. Єршова О. Л., Бажан Л. І. Штучний інтелект – технологічна основа цифрової трансформації економіки. *Статистика України*. 2021. № 3. С. 47-59.
47. Жук О. М. Організаційно-правові засади контролю в системі соціального забезпечення в Україні на сучасному етапі. *Економічний форум*. 2021. № 1 (2). С. 147–154.
48. Журавльов М., Мулява В. Організація військово-соціальної роботи у Збройних Силах України: основні проблеми становлення та удосконалення в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2021. Вип. 1. С. 72-79.
49. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2022. Т.110. № 2. С.105-109.
50. Захаревич М., Куніцький Я. Проблема готовності майбутніх педагогів до інноваційної діяльності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. Вип. 4. С. 138–144.
51. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 220 с.
52. Іванченко Г. В. Ефективні комунікації в бізнесі: теоретичний підхід. *Регіональна економіка та управління*. № 2 (24). 2019. С. 112-116.
53. Івашнюва С. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 15–17.
54. Кириленко В., Хасанова Т. Проблеми переживання відчуття самотності у підлітковому віці. *Освіта регіону*. 2015. №1. С. 82–91.
55. Кириченко, В. І. (ред.), Нечерда, В. Б., Гарбузюк, І. В., Тарасова, Т. В. Зміст, форми і методи формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій в закладах загальної середньої освіти: метод. реком. Кропивницький: Імекс-ЛТД., 2019, 96 с.
56. Кідалова М. М. Фасилітативний супровід емоційних бар'єрів у підлітковому віці як умова збереження психологічного здоров'я. *Психологія: реальність і перспективи*. 2015. № 4. С. 118-124.
57. Когнітивно-поведінкова терапія: практ. посіб. / за ред. Дж. Бек. Київ: Видавництво «Медицина», 2018.
58. Козак Л. Формування готовності майбутніх педагогів дошкільної освіти до інноваційної діяльності на засадах проєктного навчання. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць*. 2021. № 35 (1). С. 71–77.
59. Козак Л. В., Гаращенко Л. В., Кочмар Д. А. Творчість як основа інноваційної діяльності майбутнього педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. С. 169–173.
60. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

61. Колесніченко О. Методика «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. *Український психологічний журнал*. 2018. № 3 (9). С. 78–95.
62. Коноплицький С. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / НАН України; Інститут соціології. Київ, 2006. 154 с.
63. Кузьмінський А. І. Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання, 2007. 447 с.
64. Лавріненко О. М. Педагогічна практика у вищій школі: історико-педагогічний аналіз. *Історико-педагогічний альманах*. 2005. № 2. С. 50-54.
65. Лапа О. В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. 2013. Вип. 192 (1). С. 291–298.
66. Липецький О. П. Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр.* 2012. № 3 (16). С. 185-194.
67. Литвинов А. С. Педагогічний провайдинг інновацій в освіті: навч. посіб. / за заг.ред. В. В. Борисова. Суми. Університетська книга, 2019. 265 с.
68. Лісіна Л. О., Шафорост Ю. А. Формування готовності майбутніх педагогів до професійної інноваційної діяльності. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 9(15). С. 486–497.
69. Лісовець О. В. Правові основи соціальної роботи: навч. посіб. для студ. спец. "Соціальна робота". Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 193 с.
70. Лісовець О. В., Хлебик С. Р., Криловець М. Г. Теорія і практика позашкільної освіти: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. 243 с.
71. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на Сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 61–72.
72. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. 2-е вид., доп. Харків: ОВС, 2000. 164 с.
73. Локшина О. І. Сучасні тенденції реформування професійної освіти вчителя у країнах ЄС. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2019. № 1. С. 5-10.
74. Локшина О. І. Розвиток вищої педагогічної освіти в умовах європейської інтеграції. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 4. С. 12-18.
75. Лосєва Н., Горошко О. Педагогічна діяльність викладачів університетів у контексті формування та оцінювання візуальної субкомпетентності майбутніх учителів математики. *Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки*. 2025. № 1. С. 178-187.
76. Лосєва Н. М., Кодіна Паскуаль Р. Рекреаційна математика у підготовці вчителя початкової школи: досвід факультету освіти університету Барселони. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2022. № 3. С. 93–100.
77. Лузан М. В. Професійна орієнтація сучасної молоді у процесі технологічної підготовки. *Технологія і техніка друкарства*. 2012. Вип. 1. С. 190–197.

78. Лукашенко М. Актуальні напрями психосоціальної роботи з учасниками бойових дій: зарубіжний досвід. *Юридична психологія*. 2018. № 2. С. 48–58.
79. Малов В. В., Лазнева І. О. Інтелектуальне підприємництво як форма реалізації інтелектуального капіталу на промислових підприємствах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 34. С. 152–155.
80. Машкіна Л. Підготовка студентів педагогічних училищ та коледжів до використання інноваційних технологій в дошкільних закладах: дис. ... канд. пед. наук. Рівне, 2000.
81. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навч.-метод. посіб. / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. Київ: Міленіум, 2009. 440 с.
82. Медіаосвіта соціальних педагогів: навч.-метод. посіб. / Авт.-укл.: Г. Я. Майборода, М. М. Матвійчук. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2014. 90 с.
83. Мельничук Л. М. Міжсекторне партнерство у вітчизняній практиці державного управління соціальним розвитком регіонів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 5.
84. Методика роботи в літньому оздоровчому таборі: навч. посіб. для педагогів середніх закл. освіти та позашкільних закл. викладачів і студ. вузів I–IV рівнів акредитації / МО України, ІЗМН ; уклад.: Є. І. Коваленко, А. І. Конончук, В. М. Солова. Київ: ІЗМН, 1997. 280 с.
85. Мещан І. В. Соціальне партнерство як механізм надання соціальних послуг в об'єднаній територіальній громаді. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 72. С. 46–54.
86. Мещан І. В. Міжсекторне соціальне партнерство в системі соціального обслуговування: структурно-функціональні особливості. *Нова парадигма*. 2015. Вип. 128. С. 178–188.
87. Михайлишин Р. Професійна готовність педагога до інноваційної діяльності: якісний аспект: *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. Вип. 31. С. 11–18.
88. Міщик Л. І., Шиман Д. Л. Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій у сучасних українських реаліях. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2020. Вип. 18. Т. 1. С. 28–32.
89. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. Харків: Основа, 2000. 240 с.
90. Назаренко І.І., Якимець В.М., Печиборщ В.П., Слабкий Г.О., Іванов В.І., Поліщук А.О. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2019. № 1. С. 48–58.
91. Найдьорова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград. 2013. 244 с.
92. Никифоров А. Є. Управління розвитком загальнонаціонального інтелектуального потенціалу в умовах цифровізації. *Вісник Національної*

- академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. 2021. № 2 (101). С. 11-20.
93. Николаєва В. І., Суровцева І. Ю. Державний контроль за якістю надання соціальних послуг. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72) № 4. С. 72–76.
 94. Новгородська Ю. Г. Готовність до інноваційної освітньої діяльності як важлива професійна якість сучасного педагога. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка*. 2024. № 4.
 95. Огієнко О. І. Формування готовності до інноваційної діяльності як важлива складова професійної підготовки майбутнього вчителя. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 7 (33). С. 154–162.
 96. Олейник Н. О. Специфіка функціонування структури переживання самотності в ранньому та середньому дорослому віці. *Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: кол. монографія / відпов. ред. О. Є. Блинова*. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2018. С. 253–278.
 97. Олексюк Н. В., Лебеденко Л. В. Використання електронних соціальних мереж у соціально-педагогічній роботі зі школярами. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 48, № 4. С. 88–102.
 98. Організація партнерства у місцевих громадах: метод. реком. для практиків соціальної сфери / Т. П. Басюк, О. В. Беспалько, І. В. Братусь та ін., за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ: Науковий світ, 2006. 43 с.
 99. Осокін М. Г., Осокіна А. В. Цифрові комунікації в системі управління бізнесом. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 64.
 100. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості, що знаходиться в умовах АТО (анти-терористичної операції). *Psychological journal*. 2019. № 2 (22). С. 184–196.
 101. Падерін І. Д., Горященко Ю. Г., Романов О. В. Інтелектуальний бізнес як важливий напрям інноваційного розвитку підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1. С. 68–72.
 102. Палій С. В. Соціальні мережі як засіб комунікації електронного навчання. *Управління розвитком складних систем*. 2013. Вип. 13. С. 152–156.
 103. Педагогічна поема / А. С. Макаренко. Київ: Радянська школа, 1973. 528 с.
 104. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ: Пед. думка, 2001. 516 с.
 105. Печенюк І. Психологічні детермінанти самотності в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць / за наук. ред. Ю. М. Карандишева, Т. В. Сенько [та ін.]; заг. ред. Н. М. Токаревої*. Вип. VIII. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2018. С. 220–227.
 106. Піроженко Н. В. Механізми становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Одеса, 2007. 20 с.
 107. Піщанська В. М. Феномен українського козацтва як етнокультурної спільності. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2018. Вип. 40. С. 18-26.

108. Плахотнюк Н. П. Критерії та показники рівня готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності. *Збірник наукових праць Слов'янського державного педагогічного університету*. 2010. Ч. II. (5). С. 181–191.
109. Поліщук В. А., Олексюк Н. С., Бачинська О. М. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади: соціально-економічний аспект. *Управління змінами та інновації*. Запоріжжя: Гельветика, 2023. № 6. С. 5–9.
110. Попелюшко Р. П. Психолого-аксіологічні засади реабілітації комбатантів при віддалених наслідках стресогенних впливів: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.04. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ, 2021. 45 с.
111. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у XX ст. Харків: «ОВС», 2001. 256 с.
112. Попович А. Соціальні бар'єри та соціальна реабілітація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2017. Вип. 1 (40). С. 227–229.
113. Портянко Т. М., Пшенишна Н. М. Впровадження концепції кайдзен, як шлях до покращення якості життя. *Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції «Інтеграційні та інноваційні напрями розвитку харчової індустрії»*. Т. I. вид. ФОП Гордієнко Є.І., Черкаси, 2019. 148 с. С. 114–118.
114. Потреби та перешкоди ветеранів при працевлаштуванні. Червень-липень 2023: соціологічне дослідження / Ю. Кіріллова, В. Зновяк, А. Казанська; Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів України. Київ. 2023. 88 с.
115. Приварникова І. Ю., Голей Ю. М. Сучасні бізнес-комунікації з представниками європейських країн: порівняльний крос-культурний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2023. Вип. 56. С. 41–48.
116. Пріб Г. А., Бегеза Л. Є., Раєвська Я. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців/ветеранів: проблематика вивчення. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2022. Вип. 35. С. 159–163.
117. Прокоф'єва Л. Феномен самотності як ресурс самодостатності. *Психологічні ресурси особистості: соціально-психологічний зміст: зб. наук. праць. за матеріалами наук.-практ. конф.* Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 73–76.
118. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука: зб. ст. / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.
119. Путівник гендерної інтеграції у збройних силах України. Формування гендерної компетентності військового професіонала. Київ, 2020. 232 с.
120. Раупов Р. Б. Розвиток бізнес-комунікацій на засадах забезпечення бізнес-партнерства на торговельних підприємствах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 4(22). С. 207–217.
121. Романова Н. Ф. Система довгострокової допомоги людям похилого віку: потреба у підготовці фахівців соціальної роботи. *Актуальні питання деменції у XXI столітті: зарубіжний та вітчизняний досвід: матеріали міжнародної практичної конференції, 19-20 квітня 2018 р.* Київ: Вид-во РПА «51 Паралель», 2018.

122. Сабат Н., Гошовська М. Подолання відчуття самотності у людей похилого віку засобами соціальних комунікацій. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 46. С. 198–202.
123. Семигіна Т., Столярик О. Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи: посіб. Таллінн: Teadmus, 2024. 257 с.
124. Сисоєва С., Регейло І. Підготовка докторів філософії у галузі освіти: досвід провідних університетів світу. *Рідна школа*. 2016. № 5-6. С. 12–18.
125. Сичова В. В., Вакуленко С. М. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. Вип. 102. С. 131–143.
126. Слосанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветеранок російсько-української війни та їх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No 1. P. 47–62.
127. Слосанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія; за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
128. Слушний О. М. Теоретичні підходи до інноваційних процесів в освіті України. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. С. 43–47.
129. Смирнова О. П., Орловська О. А. Сімейна адаптація учасника бойових дій в умовах мирного життя. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 27. С. 214–218.
130. Собченко Т. М. Підготовка майбутніх педагогів до інноваційної професійної діяльності. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2020. Вип. 63.
131. Соколенко О. І. Формування ціннісного ставлення студентів вищих педагогічних навчальних закладів до свого здоров'я: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2008. 23 с.
132. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: монографія / [О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2014. 260 с.
133. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми у період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. Київ: Агенство «Україна», 2015.
134. Столбов Д. Особливості Інтернет-діяльності сучасного підлітка. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2014. № 1 (12). С. 327–331.
135. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибр. твори: в 5-ти т. Т. 3. Київ: Радянська школа, 1977. С. 5–279.
136. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 230–233.
137. Федченко К. О. Сутність і структура поняття «ціннісного ставлення до здоров'я у студентів університетів наук про життя та навколишнє середовище». *Науковий вісник Сумського державного педагогічного*

- університету імені А. С. Макаренка. Серія: Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 10 (104). С. 280–289.
138. Федченко К. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я у студентів університетів наук про життя та навколишнє середовище: дис..... д-ра філософії: 015 «Професійна освіта» / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2022. 165 с.
 139. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
 140. Хараберюш І. Ф. Інформаційні інтелектуальні системи в освіті. *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXI підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ / За заг. ред. К. В. Балабанова*. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 70–72.
 141. Харченко О., Мраморнова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер.: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Т. 37. С. 115–124.
 142. Хижняк Л. М., Сичова В. В. Архетипний підхід до соціальних комунікацій у реінтеграції ветеранів російсько-української війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 173–178.
 143. Цуканова Н. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до інноваційної діяльності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 212. С. 183–188.
 144. Цюняк О. П., Розлуцька Г. М., Кравець О. В. Формування інформаційно-цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. Кузьма. Ужгород: Говерла, 2021. № 1 (48). С. 435–438.
 145. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. Хмельницький, 2012. № 6. С. 179–182.
 146. Чуйко О. В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015, № 4 (29). С. 152–158.
 147. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
 148. Шевченко Л. С. Підготовка майбутніх учителів до інноваційної педагогічної діяльності: контекстний підхід. *Інформаційні технології в освіті*. 2017. Вип. 1. С. 180–190.
 149. Шiba А. В., Нагайчук О. В., Ступеньков С. О. Сучасні виклики та потенціал впровадження інновацій в освітній процес під час воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18.
 150. Шинкарук В. Д., Пеша І. В., Сопівник І. В., Галайдюк В. В., Кошук О. Моніторинг і оцінка у соціальній роботі: навч. посіб. Київ: «Компринт», 2022. 360 с.
 151. Шинкарьова Л. В. Досвід соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США та в Україні. *Дніпровський науковий часопис*

- публічного управління, психології, права. Сер. Психологія. 2022. Вип. 3. С. 252–257.
152. Шпенова П. Ю. Становлення інтелектуального бізнесу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 115–119.
 153. Шумейко А. П. Види реадaptaції і психореабілітації учасників бойових дій. *Проблеми екстремальної і кризової психології*. 2017. № 21. С. 220–229.
 154. Щербань С., Шейко Р., Левкіна Г. Посібник з моніторингу та оцінювання надання соціальних послуг в Україні. Харків: ХІСД, 2017. 112 с.
 155. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Львів: Світ, 1990-1992. Т. 1 / з рос. пер. І. Сварник. 1990. 316 с.
 156. Faidiuk, O., & Liakh, T. Comparative Analysis of Social Services Provided to Female Combatants and Veterans in Ukraine and Abroad. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2021. № 3. P. 243–253.
 157. Freeth T., Bitsakis Y., Moussas X. та ін. Decoding the ancient Greek astronomical calculator known as the Antikythera Mechanism. *Nature*. 2006. Vol. 444. P. 587–591.
 158. Friendly M. Handbook of Data Visualization. Springer, 2008. 500 p.
 159. Friendly M., Wainer H. A History of Data Visualization and Graphic Communication. Harvard University Press, 2021.
 160. Hatfield G. René Descartes. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition) / Eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman.
 161. Jervis S. Relocation, Gender, and Emotion: A Psycho-Social Perspective on the Experiences of Military Wives. 2019. 240 с.
 162. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1-21. p. 6.
 163. Maor E., Ifrah G. The Universal History of Numbers: From Prehistory to the Invention of the Computer. *The American Mathematical Monthly*. 2001. Vol. 108.
 164. McCulloch W. S., Pitts W. A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *The Bulletin of Mathematical Biophysics*. 1943. Vol. 5. P. 115–133.
 165. Rosenblatt F. The perceptron: a probabilistic model for information storage and organization in the brain. *Psychological Review*. 1958. Vol. 65, №6. P. 386.
 166. Semigina, T., Kachmaryk, A., & Karagodina, O. Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants: Looking on the Lived Experience. *Traektoriâ Nauki= Path of Science*. 2021. Vol.7. № 6. С. 3001–3011.
 167. Shemerhorn Johr, W. Naumes, M. Naumes. Management. 1996. P. 65–66.
 168. Street T., Lewin A., Woodall K., Cruz-Cano R., Thoma M., Stander V. A. Gender differences in marital and military predictors of servicemember career satisfaction. *Family Relations*. 2022. № 71(4). С. 1515–1537.
 169. Waits B., Demana F. Calculators in Mathematics Teaching and Learning: Past, Present, and Future. Part 2: *Technology and the Mathematics Classroom*. 2001.
 170. Williams J., Yates S. Connor J. Creating a new pathway for change in the military using gender as process. *Gender, work&organization*. 2024. Vol. 31, issue 1, January. Pp. 211-226.

Źródła internetowe

1. ChatGPT. URL: <https://chat.openai.com>
2. Global report on ageism. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>
3. <https://adlnet.gov/assets/uploads/Modernizing>
4. <https://ap.uu.edu.ua/article>
5. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111>
6. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/04/17/HO-projekt.stand.VO-014-serednya.osvita-bakalavr.17.04.2024.1.1.docx>
7. <https://www.amazon.com/Case-STEM-Education-Challenges-Opportunities/dp/1936959259>
8. https://www.researchgate.net/publication/258296462_Learning_Problem_Solving_and_Mindtools_-_Honoring_David_H_Jonassen
9. <https://www.science.org/doi/10.1126/science>
10. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>
12. Moodle Україна URL: <https://moodle.org>
13. UN Decade of Healthy Ageing: Plan of Action 2020–2030. URL: <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/decade-of-healthy-ageing/decade-proposal-final-apr2020-en.pdf>
14. UNESCO. Futures of Education: Learning to become. Paris: UNESCO, 2021. URL: https://iccglobel.org/wp-content/uploads/World-Council-Futures-of-Education-Learning-to-Become-Initiative_.pdf
15. United Nations Principles for Older Persons Adopted by General Assembly resolution 46/91 of 16 December 1991. URL: <http://idgu.edu.ua/wpcontent/uploads/2018/01/28.11.2019.pdf>
16. Vietnam veterans of America. Four Decades Later: Vietnam Veterans and PTSD. URL: <https://vva.org/programs/ptsd/four-decades-later-vietnam-veteransand-ptsd/>
17. Whatisthe GCPI? URL: <https://globalcarepolicy.commons.yale-nus.edu.sg/about/>
18. Безпека в Інтернеті: рекомендації для вчителів та батьків. URL: <https://osvita.ua/school/81372/>
19. Бізнес-комунікації: моделі, засоби, види, принципи. URL: <https://sales-generator.ru/blog/biznes-kommunikatsii/#7>
20. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh>
21. Воррен М. Чому я почуваюсь самотньо, навіть коли мене оточують люди. BBC. 11 січня 2025 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cewxwkn1z2xo>

22. Гнатюк Р. Соціальні мережі: співвідношення позитиву і негативу. *Дзеркало тижня. Україна*. 2013. URL: <https://zn.ua/ukr/family/socialni-merezhi-spivvidnoshennya-pozitivu-i-negativu.html>
23. Гуртом. <https://www.hurtom.com/>
24. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009>.
25. Дія. Освіта для всіх. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/>
26. ЕОМ “ПРОМІНЬ”. Історія одного експоната / КПП ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://kpi.ua/604-5>
27. Задубінний А. Жінки у війську: про вікові обмеження, посади та декрет. *АрміяInform*. 2021. 5 берез. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/05/zhinky-u-vijsku-pro-vikovi-obmezhennya-posady-ta-dekret/>
28. Інформація і МИ. Розкриваємо таємниці абака. URL: https://informaciaforall.blogspot.com/2015/12/blog-post_18.html
29. Концепція розвитку педагогічної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennyakoncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
30. Костюк Б. «Тільки живи»: як врятувати ветерана від суїциду. *Радіо Свобода*. 2019, 4 лип. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30036757.html>
31. Кудімова Д. [Інтерв'ю] «Це категорія потужних людей»: Міністр у справах ветеранів розповіла про допомогу ветеранам і їхнім родинам. *Радіо Свобода*. 2023, 22 трав. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/laputina-intervyu-ministerstvo-dopomoha-veteranam/32422428.html>
32. Лічба на пальцях. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лічба_на_пальцях
33. Магазова А. Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати? DW шукала відповіді на ці питання. Медіакомпанія DW. 2018, 27 квіт. URL: <https://p.dw.com/p/2wise>;
34. Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння. Прийнятий другою Всесвітньою асамблеєю з проблем старіння, Мадрид, 8–12 квітня 2002 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ageing_program.shtml
35. Методичні рекомендації щодо дистанційної роботи працівників психологічної служби у воєнний час. URL: <https://docs.google.com/document/d/1BUQTWadfoff00hEwhexkFVf6JhjA48UV/edit?tab=t.0>
36. Михайлишина Д., Телетьон А. Як сприяти співпраці між університетами та бізнесом? Аналітична записка / Центр економічної стратегії. 2020. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/Як_сприяти_співпраці_між_університетами_та_бізнесом.pdf
37. Мізюк В., Новак Г. Генезис поняття та ідей STEM-освіти в Україні та зарубіжжі: історичний аспект. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/607/531>

38. Муніципальна Соціальна Мережа. URL: <https://spilno.org/article/munitsypalna-sotsialna-merezha>
39. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
40. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / За заг. ред. Н. М. Бібік (2018). Київ: Літера ЛТД. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>
41. Олійник І. Соціальна реабілітація як один із напрямів професійної діяльності фахівця із соціальної роботи. Електронний архів Університету імені Альфреда Нобеля. Дніпро. 2021. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/8.pdf>
42. Он-лайн платформа EdEra <https://www.ed-era.com>
43. Он-лайн платформа Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua>
44. Порядок проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг, від 1 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2020-%D0%BF#Text>
45. Посилкіна О.В., Літвінова О.В. Ризики інтелектуальні. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/14191/riziki-intelektualni>
46. Посібник з Інтернет-безпеки для батьків. URL: <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=87>
47. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>
48. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
49. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. Із змінами, внесеними згідно із Законами...№ 4074-IX від 20.11.2024. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 45. Ст.425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
50. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
51. Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо жінок-ветеранок в Україні. Програма реінтеграції ветеранів: аналіт. звіт від 14 лип. 2021 р. URL: <https://www.irex.org/sites/default/files/Female%20Veterans%20in%20>
52. Реінтеграція жінок-військовослужбовиць до цивільного життя. Національний інститут стратегічних досліджень: офіційний веб-сайт. 2024, 20 лют. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/reintehratsiya-zhinok-viyskovosluzhbovyts-do-tsyvilnoho-zhyttya>
53. Розвиток МСП: економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та відновлення бізнесу. *Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт*. URL: <https://ukraine.iom.int/uk>

54. Розвиток пізнавальної активності підлітків. URL: <http://www.novapedahohika.com/noloms-1291-1.html>.
55. Руснак І. Підготовка педагогів-магістрів: Україна і міжнародний досвід. URL: http://prima.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/pedos3t/tom3/19_rusnak.pdf.
56. Соболевська Л. Співпраця бізнесу, освіти й науки: про виклики та нові формати співпраці в 2023 Част. 1. 2023. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/spivpratsia-biznesu-osvity-nauky/>
57. Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу». URL: <https://socialbusiness.in.ua/>
58. Соціальні мережі: поняття, історія виникнення URL: <https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyy-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/socialni-merezhi-piv>
59. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. Схв. розпорядженням КМУ від 11 січня 2018 р. № 10-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text>
60. Стрикал Н. Використання інновацій у навчальному процесі в початкових класах. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/545>
61. Сутність та аспекти управління процесом підвищення якості – передумови конкурентоспроможності та лідерства [Електронний ресурс]. URL: <http://www.management.com.ua/qm/qm021.html>.
62. У ЗСУ розповіли, скільки жінок-військових беруть участь у бойових діях. *Слово і діло*. 2023, 20 листоп. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/20/novyna/suspilstvo/zsu-rozpovily-skilky-zhinok-vijskovykh-berut-uchast-bojovykh-diyah>
63. УНІКОМ – Університетське Навчальне Інформаційно-Комунікаційне середовище <https://vle.ndu.edu.ua/>
64. Фастовець М. Самотність: розгляд причин та наслідків самотності, способи подолання самотності. *LvivMedia*. 12 січня 2025 р. URL: <https://lviv.media/zdorovya/91121-samotnist-rozglyad-prichin-ta-naslidkiv-samotnosti-sposobi-podolannya-samotnosti/>
65. Федько О. А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2009. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76>
66. Хаустова О. В. Формування готовності педагога до інноваційної діяльності як педагогічна проблема. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp2/upravlenie/haustova.pdf

Informacja o Autorach

Bejger Halina – doktor, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Borysiuk Switlana – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Chyżniak Larysa – doktor nauk socjologicznych, profesor, profesor Katedry Socjologii Stosowanej i Komunikacji Społecznej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Karazina

Khlebyk Switlana – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Kononchuk Antonina – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Lisovets Oleg – doktor nauk pedagogicznych, profesor, prorektor ds. badań naukowych i działalności innowacyjnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Maciuk Sylwia – mgr, asystent Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Miterka Elżbieta – doktor, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Nowgorodskij Ruslan – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Okoński Augustyn – doktor, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Oleksa Iwona – doktor, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Olijar Marija – doktor nauk pedagogicznych, profesor, profesor Katedry Edukacji Wczesnoszkolnej i Oświatowych Innowacji Prykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanika

Ostanina Nina – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Ozimek Anna – mgr Akademia WSEI w Lublinie

Ozimek Marek – doktor, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Romanyszyn Ruslana – doktor nauk pedagogicznych, profesor, profesor i kierownik Katedry Edukacji Wczesnoszkolnej i Oświatowych Innowacji Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanika

Rusyn Halina – doktor nauk pedagogicznych, profesor, profesor Katedry Edukacji Wczesnoszkolnej i Oświatowych Innowacji Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanika

Samojlenko Olena – kandydat nauk pedagogicznych, docent Katedry Pedagogiki, Edukacji Wczesnoszkolnej, Psychologii i Zarządzania Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Sikorska Lucyna – doktor nauk humanistycznych w dziedzinie filologii polskiej, adiunkt Katedry Pedagogiki Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Chełmie

Syczowa Wiktoria – doktor nauk, profesor, profesor Katedry Socjologii Zarządzania i Pracy Socjalnej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Karazina

Szalast Anna A. – dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Chełmie; Akademia WSEI w Lublinie

Wakulenko Switlana – kandydat nauk socjologicznych, docent, docent Katedry Socjologii Zarządzania i Pracy Socjalnej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Karazina

Młodzi naukowcy

Demczyszyn Wiktor – aspirant Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Horoszko Oleksandr – aspirant Katedry Pedagogiki, Edukacji Wczesnoszkolnej, Psychologii i Zarządzania Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Kungurcewa Olena – aspirantka Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Maksymiec Maksym – student, specjalność: Praca socjalna Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Niedziela Krzysztof Jarosław – doktorant Akademii Zamojskiej

Pey Yan – aspirantka Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola

Ugrechelidze Aleksandra – magister pracy socjalnej

Wiszniewskij Sergij – aspirant Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola